

LA URBANITZACIÓ DE LA PLAÇA D'ESPANYA DE BARCELONA ENTRE ELS ANYS 1920 I 1926 (PROJECTES I PLÀNOLS)

GUILLEM FERNÁNDEZ GONZÁLEZ
Doctorand de la Universitat de Barcelona

RESUM

A partir de la idea de celebrar l'Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques i les seves Aplicacions i General Espanyola a Barcelona el 1913, l'Ajuntament d'aquesta ciutat va començar a treballar en la urbanització de la part baixa de la muntanya de Montjuïc a través dels plànols dels arquitectes Josep Puig i Cadafalch i Guillem Busquets. Malgrat això, la Junta Directiva de l'Exposició Internacional va encarregar la realització d'un avantprojecte de reforma i millora de la plaça d'Espanya a Ferran Romeu i Ribot cap al 1920. A l'estudi d'aquest en va seguir un altre que, executat per Antoni Darder entre els anys 1923 i 1926, pretenia resoldre definitivament les alineacions i la xarxa d'enllaços d'aquesta amb motiu de l'esdeveniment que hi havia de tenir lloc l'any 1929.

PARAULES CLAU

Barcelona, Montjuïc, plaça d'Espanya, urbanització, plànols, exposició.

The urbanisation of Plaça Espanya in Barcelona, 1920-1926 (projects and plans)

ABSTRACT

The idea of holding a Spanish International Exhibition of Electrical Industries and their Applications in Barcelona in 1913, led the City Council to develop the urbanisation of the lower part of Montjuïc mountain through the plans of architects Josep Puig i Cadafalch and Guillem Busquets. Despite this, in around 1920 the Board of Directors of the International Exhibition entrusted Ferran Romeu i Ribot with a draft project to restructure and improve Plaça Espanya. Between 1923 and 1926 Romeu's studio would develop another project, led by Antoni Darder, which aimed to definitively solve the alignments and the network of links at Plaça Espanya for the event that was to take place in 1929.

KEY WORDS

Barcelona, Montjuïc, Plaça Espanya, urbanisation, plans, exhibition.

LA PLAÇA D'ESPANYA DE BARCELONA I ELS PRIMERS INTENTS D'URBANITZAR-LA

L'exemple d'Ildefons Cerdà de l'any 1859 va suposar, entre altres coses, la urbanització del sud-oest de Barcelona, inclosa la muntanya de Montjuïc amb l'adhesió dels barris d'Hostafrancs i de Creu Coberta.¹ Trenta-cinc anys més tard, l'arquitecte Josep Amargós i Samaranch va redactar l'avantprojecte d'urbanització rural de Montjuïc (rectificat el 1908).² Tanmateix, la principal transformació d'aquest sector de la ciutat es va produir arran de l'Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques i les seves Aplicacions i General Espanyola de 1913, ja que es va acordar emplaçar-la a les immediacions del massís.³

Per aquest motiu, l'Ajuntament va encarregar a Amargós i Samaranch la represa del projecte del Parc de Montjuïc, designat d'utilitat pública per llei el 16 de juliol de 1914. Afavorit per la nova situació jurídica del parc, l'arqui-

1. Vegeu M. GALERA, F. ROCA i S. TARRAGÓ (1982), *Atles de Barcelona*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, p. 581, 411-413, 433-436, 451 i 473-478; J. E. HERNÁNDEZ-CROS (1979), «La segunda Exposición Universal de Barcelona: cinco flash-backs», *Cau* (Barcelona), núm. 57 (juny); J. E. HERNÁNDEZ-CROS i M. USANDIZAGA (1980), «L'Exposició de la muntanya perduda. Precisions sobre la urbanització de Montjuïc: 1959-1929», *Grans Temes de L'Avenç* (Barcelona), núm. 3, p. 19.

2. HERNÁNDEZ-CROS i USANDIZAGA (1980), p. 21; AMARGÓS (1898a), «Urbanización de la montaña de Montjuich de Barcelona», *Arquitectura y Construcción* (Barcelona) núm. 21 (8 gener); J. AMARGÓS (1898b), «Urbanización de la montaña de Montjuich de Barcelona», *Arquitectura y Construcción* (Barcelona), núm. 22 (23 gener).

3. Altres opcions per ubicar-la foren el parc de Barcelona, la plaça de les Glòries Catalanes, el litoral de Llevant, així com les barriades del Besòs, d'Horta, de Pedralbes, etc. Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona (AMAB), Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47034. Actes de les sessions celebrades per la Junta Directiva de 1913-1916 (sessió del 28 de març de 1914). Pel que fa la tria de Montjuïc com a futur emplaçament de l'Exposició, vegeu: «Dictamen del comitè d'estudis per al projecte de la Segona Exposició [...]» (1909), *Arquitectura y Construcción* (Barcelona) (10 octubre), p. 306-312; LL. DURAN i VENTOSA (1929), «Perquè l'Exposició s'ha fet a Montjuïc», *D'Ací i D'Allà* (Barcelona), p. 48-50; ROCA i BLANCH (1996), p. 419; C. M. CÍSTERE DOMINGO (1974), *La Exposición Internacional de Barcelona de 1929*, tesi doctoral inèdita dirigida per Emilio Giralt, Barcelona, Universitat de Barcelona; M. C. GRANDAS SAGARRA (1988), *L'Exposició Internacional de Barcelona de 1929*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, p. 37-48.

tecte Josep Puig i Cadafalch va presentar un avantprojecte d'ordenació global de la muntanya l'abril de 1915.

Aquest plantejament urbà de Montjuïc enclouïa les línies bàsiques dels successius desenvolupaments urbanístics de què, des d'ençà, va ser objecte la plaça, ja que l'accés al massís es feia de la mateixa manera que avui dia: per una plaça circular i porticada emplaçada a la cruïlla formada per l'avinguda del Paral·lel, la Gran Via de les Corts Catalanes i la carretera de la Creu Coberta.

El mateix any, Josep Amargós va voler donar sortida al procés d'urbanització d'aquesta mitjançant la projecció d'un espai funcional obert i allargassat de forma quasi rectangular amb dues *extremitats* semicirculars: una resol·lia el trànsit que transcorria per l'avinguda del Paral·lel i el carrer de la Gran Via de les Corts Catalanes i la carretera de la Creu Coberta, mentre que l'altra, formada per quatre jardineres, embellia l'entrada de l'Exposició.

No obstant això, la proposta d'aquest arquitecte fou desestimada a accepció del projecte executat pels arquitectes Puig i Cadafalch i Guillem Busquets als volts de 1917, on es delineava una plaça de trànsit rodat amb un hemicicle porticat d'ordre gegant.⁴ La solució d'aquesta zona perimetral s'ha qualificat com a arquitectura abarrocada en al·lusió a la plaça de Sant Pere del Vaticà, de Bernini.⁵

La instauració d'un règim dictatorial per part de Primo de Rivera el 1923 va significar la dissolució de la Mancomunitat, amb la consegüent renúncia i pèrdua d'influència de Puig i Cadafalch. Malgrat això, les obres programades

4. «El 1917, tres equips d'arquitectes presenten tres projectes diferents per a tres parts també diferents, en què l'Exposició havia estat dividida. S'havia passat, de celebrar el 1917, tal com apareixia en el projecte de Puig i Cadafalch del 1915, a un conjunt de tres àrees resoltes arquitectònicament per tres equips diferents, amb molt poca, o nul·la, coordinació entre ells. La part baixa de la muntanya, entre la futura Plaça d'Espanya i la "Via K" de cornisa, s'adjudicà a Josep Puig i Cadafalch i a Guillem Busquets, i havia de resoldre el recinte per a l'Exposició General Espanyola [...] El caràcter de la Plaça d'Espanya es manté pel que fa a l'exedra, però varia substancialment, pel fet que aquesta ja no és, com en el primer projecte, un simple i independent columnata, sinó la façana corbada de dos palaus de planta irregular que massissen tota la part baixa del recinte, i limiten amb la mateixa plaça i els carrers que hi convergeixen»; I. SOLA-MORALES (1985), «L'Exposició Internacional de Barcelona: 1914-1929», a *Arquitectura i ciutat*, Barcelona, Fira de Barcelona, p. 61-70.

5. M. C. GRANDAS SAGARRA (1987), «Los proyectos urbanísticos para la plaza de España», *D'Art* (Barcelona), núm. 13, p. 227; A. CIRICI (1979), «Les Arts en l'Exposició del 29», *Serra d'Or* (Barcelona) (abril), p. 50.

s'anaven fent gradualment sense un nou termini concret fins que es va determinar l'any 1929 com a data per celebrar-hi una exposició de caràcter internacional.⁶

Per tant, aquest breu estudi té l'objectiu d'aclarir les vicissituds per les qual va passar el projecte de millora de la plaça d'Espanya de Barcelona entre els anys 1920 i 1926, a més de recollir els projectes urbanístics posteriors a la intervenció que van realitzar els arquitectes Puig i Cadafalch i Guillem Busquets per a l'Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques i les seves Aplicacions i General Espanyola de 1913.

LA PLAÇA D'ESPANYA DE BARCELONA: EL PROJECTE DE REFORMA DE FERRAN ROMEU I LES NOVES ALINEACIONS D'ANTONI DARDER (1920-1926)

Posteriorment al projecte de Puig i Cadafalch i Guillem Busquets (1917), la Junta Directiva de l'Exposició va estudiar la possibilitat de fer un estudi urbanístic unitari de la part baixa del recinte expositiu, que va ser encarregat a Ferran Romeu i Ribot. Aleshores, la plaça d'Espanya era poc menys que un eixamplament de la Gran Via, per bé que era ja un important punt de confluència d'alguns sectors de la ciutat. De fet, impulsada com a llindar del certamen, era un enforcall dels carrers del Marquès del Duero (avinguda del Paral·lel), de Tarragona i de la carretera de la Creu Coberta i, per tant, l'artèria de les barriades de La França, d'Hostafrancs, de Sants, de les Corts, etc.

Ferran Romeu ja havia portat a terme alguns projectes encomanats per la Junta, com, per exemple, l'aixecament topogràfic de l'antic terme d'Horta (1915-1916)⁷ o bé l'estudi urbanístic de la zona de Miramar del parc de Mont-

6. Per a més informació sobre la història urbanística de la muntanya de Montjuïc entre els anys 1872 i 1935, consulteu: A. DURAN I SANPERE (1972), «La formació d'una gran ciutat», a *Barcelona i la seva història*, vol. I, Barcelona, Curial; F. MIRALLES (1983), *L'època de les avantguardes, 1917-1970*, a *Història de l'art català*, vol. VIII, Barcelona, Edicions 62; M. TORRES I CAPELL, J. LLOBET I BACH I J. PUIG I CASTELLS (1985), *Inicis de la urbanística municipal de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona i Corporació Metropolitana de Barcelona; M. C. GRANDAS SAGARRA (1986), *Problemàtica urbanística y arquitectónica en torno a la exposición internacional de Barcelona de 1929*, tesi doctoral inèdita dirigida per Santiago Alcolea Gil, Barcelona, Universitat de Barcelona; I. JULIÁN (1988), *L'urbanisme a Barcelona entre dues exposicions (1888-1929)*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, p. 66-67.

7. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47034, Actes de les sessions celebrades per la Junta Directiva de 1913-1923 (sessió del 9 de juliol de 1915).

juïc, executat per August Font i Carreres (1918).⁸ Tanmateix, va ser a les avaluacions de 1918, amb l'encàrrec de la urbanització definitiva dels terrenys del certamen, quan aquest va adquirir una certa rellevància dins de la urbanística de l'exposició.⁹ A més a més, a mitjans de 1919 va acomplir l'estudi «de apropiación de la plaza de España», motiu pel qual se li va adjudicar, el 30 de juliol de 1920, el desenvolupament de l'avantprojecte de reforma.¹⁰

Per gestionar aquest avantprojecte davant del Ministeri de Governació, la Junta va requerir, el mateix any, la implicació de l'alcaldia (en aquell temps representada per Antoni Martínez Domingo), així com de l'Oficina Tècnica Municipal:

La Junta Directiva de las Exposiciones Internacional de Industrias Eléctricas y General Española, que tiene el alto y honroso cargo de preparar y llevar a efecto el futuro Certamen, se ve en la precisión de venir a interesar de Vuestra Excelencia, se sirva dar solución al problema urbano que afecta por modo extraordinario a las Exposiciones.

Se trata, Excelentísimo Señor, de la Plaza de España. Situada dentro de la zona de Ensanche, cruce de vías muy importantes unas y otras menos importantes, de una extensión, según el plano oficial, de quince mil metros cuadrados aproximadamente, rodeada de edificios y construcciones en su casi totalidad particulares y en general de formas arquitectónicas muy elementales y muchas de ellas simples cubiertos, por ser el punto de arranque de la Exposición, debe dicha plaza considerarse como parte del emplazamiento de aquella y debe por tanto formar con la misma un conjunto verdaderamente homogéneo.

Para conseguir esto es de absoluta necesidad que la plaza de referencia tenga mucha mayor capacidad que la que tiene hoy, lo cual impone su ampliación y por tanto la modificación de sus líneas. Es también de absoluta necesidad que su distribución vial se ponga en armonía con la del futuro Certamen, y sobre todo con la gran Avenida que de ella ha de arrancar, lo cual impone la substitución de la actual urbanización por otra más adecuada, y es de absoluta necesidad, por último, que desaparezcan y sean substituidos los cubiertos y construcciones que a ella dan ahora fachada,

8. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47035, Actes de les sessions celebrades per la Junta Directiva de 1917-1918 (sessió del 24 de desembre de 1918).

9. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47035, Actes de les sessions celebrades per la Junta Directiva de 1917-1918 (sessió del 24 de desembre de 1918). A més, vegeu GRANDAS SAGARRA (1988), p. 61.

10. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47036, Actes de les sessions celebrades per la Junta Directiva de 1919-1921 (sessió del 30 de juliol de 1920). GRANDAS SAGARRA (1988), p. 61-62.

por otros de tipos arquitectónicos y formas artísticas que tengan visualidad y aspecto agradable, lo cual impone la adquisición de los terrenos que hayan de dar fachada a la plaza transformada, para que al ser revendidos puedan imponerse tipos de construcción que respondan a las condiciones que debe reunir [...].¹¹

L'estudi de millora de la plaça d'Espanya consistia a proveir la zona nord del recinte d'un espai circular-el·líptic concèntric i monumental equipat amb habitatges:

El proyecto de reforma y mejora que se piensa formar parte de la base de crear una plaza de forma concentrada de forma circular o elíptica de una extensión superficial aproximada de cinco hectáreas que se considera necesaria y formar las vías actuales y proyectadas, un sistema radial completo. Esta plaza, como además del servicio de comunicaciones, constituirá el centro urbano de la zona Oeste de la ciudad, totalmente faltada de plazas [...].

Situada esta plaza en el punto de mayor altitud de la Granvía de las Cortes debe ofrecer un espacio central destinado a un monumento, torre o cuerpo de construcción elevado que cierre la perspectiva de dicha vía y resuelva la convexidad que en este punto ofrece.

Finalmente como centro de una gran zona e ingreso a las urbanizaciones del Parque Municipal, esta plaza se piensa proyectar de manera que forme un conjunto arquitectónico con unidad de estilo dentro de las diferentes composiciones de sus manzanas [...].¹²

Es desconeix el moment de l'execució de l'avantprojecte i, tal vegada, es va dur a terme entre el juliol de 1920 i el gener de 1922 —tal com queda palès en el plànol.¹³ D'altra banda, l'avantprojecte pretenia descloure la ciutat històrica (jeràrquica i tancada) per mitjà d'unes estructures vials més lliures d'acord amb els canvis socials. Nogensmenys, aquest s'havia ideat sobre el supòsit següent: «Si els homes de l'any 1853, quan Barcelona no arribava a tenir 200.000 ànimes, saberen projectar i veure una ciutat capaç de 2 milions,

11. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47036, Actes de les sessions celebrades per la Junta Directiva de 1919-1921 (sessió del 30 de juliol de 1920). GRANDAS SAGARRA (1988), p. 61-62.

12. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213. D'altra banda, el plànol original del projecte de Ferran Romeu es troba a l'AMAB, Col·lecció de plànols del Pla de la Ciutat, Pl. 1. 9/12, Reg. 2165.

13. R. (1922), «El projecte de reforma de l'actual plaça d'Espanya de l'arquitecte Romeu», *D'Ací i D'Allà* (Barcelona), núm. 53 (maig), p. 347-351.

¿per què nosaltres, homes del segle XX, no podem pensar i projectar aquella Ciutat Ideal, la que està destinada a ésser Capital del Mediterrani?». ¹⁴

En aquest sentit, Romeu i Ribot va delinear una plaça de trànsit rodant lleugerament el·líptica de 56.000 metres quadrats proveïda de dos eixos quasi simètrics (avinguda de la Reina Maria Cristina i carrer de Tarragona) i d'una sèrie de vies secundàries que enllaçaven les diferents barriades en un mateix punt focal o font monumental. Cal dir, però, que aquest sistema de circulació de trànsit, propi de l'urbanisme d'avantguarda europeu de les primeres dècades del segle XX, deriva del model urbà parisií, específicament, d'Eugène Hénard. Així que no és estrany que la solució emprada aquí (la font central com a desllorigador de la circulació general) sigui semblant a les tres rondes el·líptiques concèntriques traçades entre la rue de Rivoli, l'avenue des Champs Élysées i el cours de Vincennes, de París. ¹⁵

L'accés del carrer de Tarragona, conjuntament amb la Creu Coberta i el Marquès del Duero (avinguda del Paral·lel), engalanat amb parterres, fonts i bancals de pedra i de ferro, acomplia la funció d'avantsala de la Gran Avinguda (passeig de la Reina Maria Cristina) a la vegada que ennoblia la perspectiva de la plaça. També es va considerar escaient la inclusió d'una calçada amb jardineres i vergers, a més d'un arc de triomf (divisori entre l'esquema circulatori i el passeig representatiu) i d'una zona destinada a residència (figura 1).

Al voltant de la plaça s'integraven sis blocs de vuit pisos, essent, la planta baixa, porticada tal com es preveia en l'hemicicle de l'entrada de l'exposició. Rematava el conjunt un entaulament arquitravat amb barana calada i copons ornamentals i en els extrems s'emplaçava un torre amb coberta piramidal, que també dominava la jerarquia dels espais, ja que la planta baixa estava destinada a despatxos comercials, mentre que les altres eren habitatges. La referència més o menys explícita d'estils historicistes —fins i tot eclèctics—, les proporcions, l'ordenació dels espais, etc., era genuí de l'*École des Beaux-Arts* de París. ¹⁶

14. R. (1922), p. 352.

15. Tot i que el projecte de Ferran Romeu rau en el model urbà parisií, l'introduïdor d'aquest a Catalunya va ser l'arquitecte Lleó Jaussely: «Fóra [l'Exposició] com una realització provisional de la Barcelona projectada per l'arquitecte tolosí premiat en el Concurs d'Enllasos, fóra el camí per fer de Barcelona una ciutat gran, donant-li el cayent de París y treient-li per sempre més aquest aire d'Amèrica cursi de la quadrícula que s'extén al infinit com una erupció geomètrica»; J. PUIG I CADAFALCH (1905), «A votar per l'Exposició Universal», *La Veu de Catalunya* (Barcelona) (1 novembre).

16. Vegeu GRANDAS SAGARRA (1988), p. 63.

FIGURA 1. Ferran Romeu: projecte de sanejament i millora de la plaça d'Espanya. Gener de 1922. Perspectiva general. AMAB: PL. 1.9/12; Reg. 2165.

Les dimensions desorbitades d'aquest pla de millora, justificades des de l'avidesa de l'avantprojecte (evitar el desori d'una ciutat forçada a créixer), comportava enderrocar la plaça de braus coneguda popularment com «las Arenas de Barcelona» del carrer de Tarragona amb la Gran Via.

Malgrat tot, la seva proposta fou desestimada per tenir un cost excessiu:

Del detenido estudio del proyecto inicial de Don Fernando Romeo se deduce, que dicho Señor al desarrollar su plan de ensanche de la plaza de España se capacitó perfectamente del porvenir a que está destinada esta Sección de la Ciudad y dio unas dimensiones que si bien hoy parecen exageradas no lo son ni mucho menos ya que dada la forma de crecimiento y orientación natural de la marcha de la urbanización, teniendo en cuenta que la reforma no es para dentro de pocos años, sino para que esta plaza constituya uno de los centros de expansión de la Ciudad no era prudente en vista de ello darle menores dimensiones.

Sin embargo, siendo este proyecto de un coste excesivo dado el estado actual de la edificación de la Ciudad se ha pensado en una reducción de dimensiones que

entiende esta Dirección General de Obras que solo se puede tener en cuenta considerándola como solución provisional.¹⁷

El setembre de 1923, amb l'objectiu de reduir «la zona de expropiación y evitar que ésta afectara necesariamente a fincas como la actual plaza de Toros de Las Arenas», es va encarregar a l'arquitecte municipal Antoni Darder i Marsà la realització de dos esbossos amb alineacions noves (solucions A i B), que foren presentats el 3 d'octubre a la comissaria de l'Exposició (figura 2).¹⁸ Aleshores, l'hemicicle previst en el projecte de Puig i Cadafalch i Guillem Busquets ja estava parcialment alçat.¹⁹

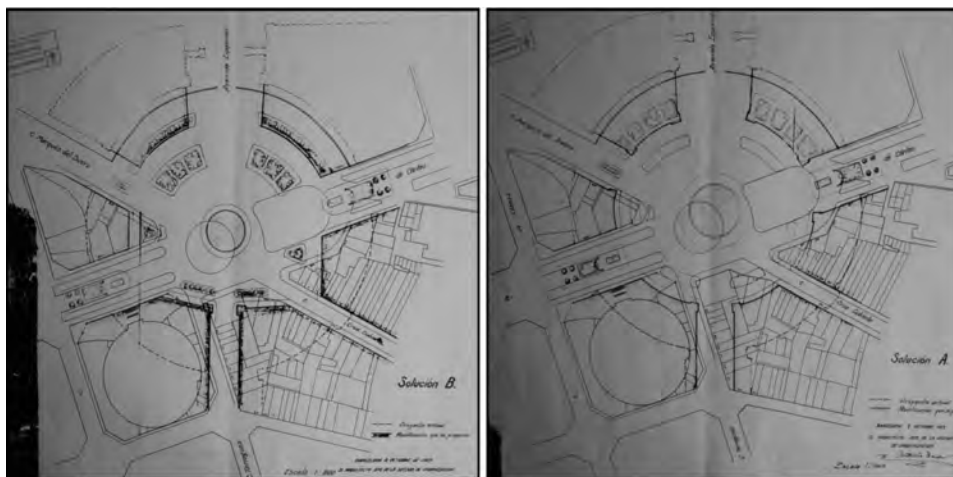

FIGURA 2. Antoni Darder: avantprojecte de noves alineacions de la plaça d'Espanya de 1923. Plànols-croquis de les solucions A i B. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

La solució A consistia, grosso modo, a escurçar el perímetre de la plaça el·líptica concèntrica traçada per Ferran Romeu tenint en compte les noves necessitats de circulació. Aquesta nova ordenació de la plaça tenia la prevalença de poder-se avenir i ajustar, sempre que fos escaient i un cop finalitzat

17. En relació amb la modificació de l'avantprojecte de reforma de Ferran Romeu i la realització dels plànols A i B per l'arquitecte Antoni Darder vegeu AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

18. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

19. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47036. Actes de les sessions celebrades per la junta directiva de 1919-1923 (sessió del 17 de setembre de 1922).

l'esdeveniment, al projecte primigeni de Romeu. La solució B, de la seva banda, establia un perímetre convencional introduint petites variacions per comparació a l'anterior, i canviava l'arreglaments de l'entrada de l'hemicycle i de la Gran Avinguda (Reina Maria Cristina) respecte del projecte de 1920.

Per contra, Darder i Marsà manifestava la seva disconformitat davant la modificació del plànol de Romeu: «El proyecto de Don Fernando Romeo en cuanto a alineaciones responde por su forma, dimensiones y disposición a una solución acertada del problema y por lo tanto no es procedente establecer variación ni reducción alguna en el mismo[...]»,²⁰ a la vegada que menys-tenia les dues solucions perpetrades:

1º. Por ser excesiva y proporcionar una plaza insuficiente a los efectos del tráfico futuro y aún del presente. 2º. Porque aún reduciéndose notablemente el coste de la obra, su realización representaría un esfuerzo desproporcionado en relación con el exiguo resultado obtenido como solución del problema de urbanización. 3º. Porque reduciendo el diámetro de la plaza se acentúan los inconvenientes de las alineaciones cóncavas y se desproporciona la extensión de las fachadas dominando la parte libre sobre la edificada. 4º. Porque el pie forzado de dejar subsistente, tal vez por tiempo indefinido, la actual plaza de Toros, desorganizaría el conjunto de la Plaza dándole aspecto contrario a la idea de urbanizador. 5º. Por ser la manzana ocupada por las Arenas de Barcelona de un valor por metro cuadrado inferior al de mayor parte de las demás fincas comprendidas dentro de la zona de expropiación y por lo tanto dicha finca no encarece el coste unitario de dicha expropiación.²¹

Posteriorment, el maig de 1924, Darder va portar a terme un altre plànol que, designat amb la lletra C (figura 3), mostrava uns arreglaments intermedis entre el projecte primitiu de 1920 i la solució A suara explicada. L'objecte d'aquest estudi era definir i fixar les dimensions màximes de reductibilitat de la plaça d'acord amb els plànols de 1923 i tothora garantir la viabilitat d'aquest sense invertir grans quantitats de diners.²²

D'altra banda, aquests esbossos preliminars de nous arreglaments (solucions A, B i C) van servir per precisar, el 5 de juny de 1924, els fonaments d'un altre avantprojecte de noves alineacions. Aquests són:

20. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

21. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

22. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

LA URBANITZACIÓ DE LA PLAÇA D'ESPANYA DE BARCELONA
ENTRE ELS ANYS 1920 I 1926 (PROJECTES I PLÀNOLS)

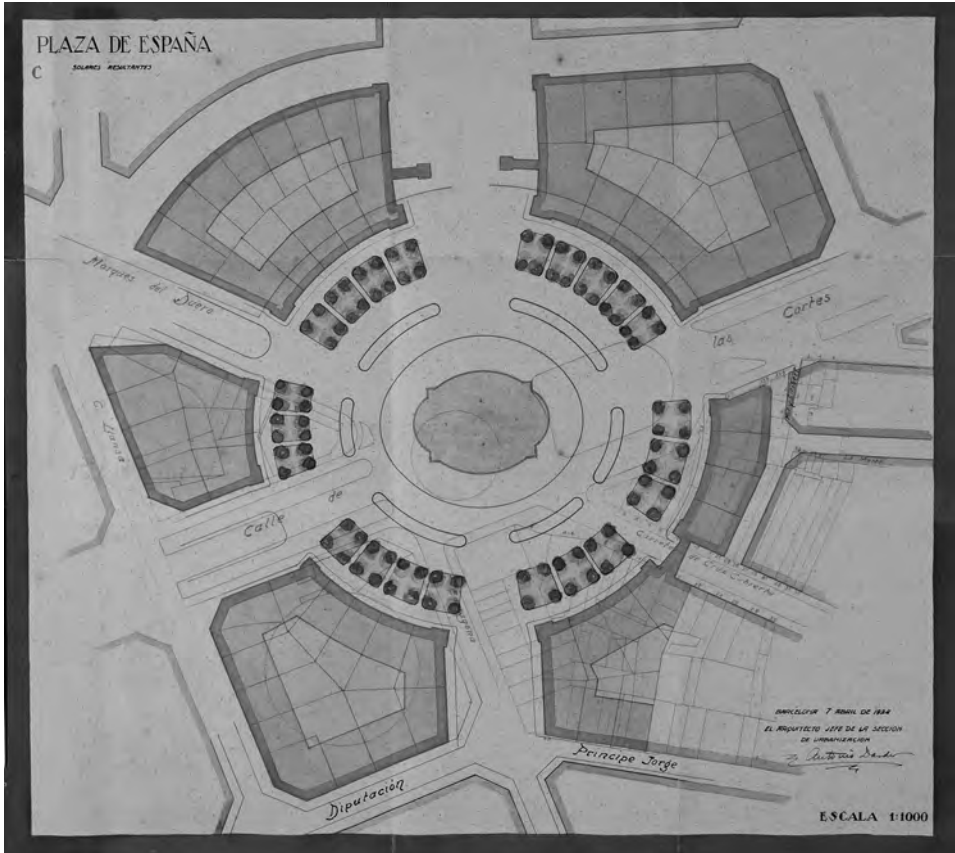

FIGURA 3. Antoni Darder: avantprojecte de noves alineacions de la plaça d'Espanya de 1924. Plànol-croquis de la solució C. AMAB, Fons Institucional, Exposició del 1929, c. 47213.

1º. Insistir en la necesidad indiscutible de fijar definitiva y prontamente las alineaciones o creación de la gran Plaza de España.

2º. Dar a la misma la capacidad que las necesidades del tráfico o circulación demandan en dicho punto, teniendo en cuenta no solo la actualidad si que también el posible desarrollo de Barcelona, y cuya capacidad salvo variaciones pequeñas que se presentan al desarrollar el proyecto, deberá ser unos cuarenta mil metros cuadrados, cabida algo inferior a la del proyecto de Romeo, partiendo de la posibilidad, según tanteos verificados por esta Ponencia, de conseguir dicha capacidad, dejando subsistente la actual manzana de la Plaza de Toros.

3º. Que el proyecto ha de desarrollarse bajo la base única de Plaza de tráfico y circulación urbana, prescindiendo de ampliarlo a la consecución de una Plaza Monumental, por considerar dicho aspecto inadecuado al caso, por su situación, o

emplazamiento y demás de difícil sino inasequible consecución bajo los aspectos financiero y económico.

4º. Que debe desarrollarse el proyecto en cuanto a forma o figura, prescindiendo del tipo circular o elíptico casi circular, para el conjunto de la Plaza, y resolviéndose las alineaciones de la misma, con atención casuística de las intersecciones de las vías que a ella concurren y la cruzan, según sus angulaciones, importancia, dimensiones y carácter, manteniéndose el principio de la alineación curva en hemicíclo para la entrada o Avenida de la Exposición, y en general con atención al punto de vista de lo que aconseja la técnica para conseguir un aspecto de conjunto armónico de la Plaza, por entender que la referida forma circular, responde con deficiencia a los aspectos técnicos de la Plaza.

5º. Que en lo referente a la edificación en dicha Plaza, estima esta Ponencia procedente, como punto de vista general, mantener el principio de la iniciativa y libertad individual huyendo del patrón o tipo previamente establecido, bien que con la salvedad acaso en lo referente a las manzanas que forman el hemicíclo de entrada de la Exposición, y condicionando la edificación en forma que por sus alturas y otras dimensiones y la composición de sus fachadas tiendan a obtener y asegurar la armonía e importancia del conjunto.²³

Per a aquest avantprojecte, Antoni Darder va dibuixar dos plànols el juny del mateix any (plànols números 1 i 2) (figura 4). El plànol núm. 1 evocava rigorosament els principis acordats pel Comitè Executiu i la Junta de l'exposició, mentre que el plànol núm. 2 rememorava, pel que fa a la forma, l'arreglament de la plaça executat per Romeu i Ribot. Tanmateix, la distribució espacial de l'un i de l'altre s'extreu dels esbossos A i B de 1923. També es correlacionen en l'amplitud de les calçades homocèntriques, que permetien la circumvolució del trànsit. A més, el carrer de Tarragona s'havia desplaçat cap a l'est i restava just davant de la Gran Avinguda (avinguda de la Reina Maria Cristina), i la intersecció de la plaça i de les vies confluents era destinada a zona de vergers. Amb això, es deixava la jardineria central lliure per construir un «elemento decorativo».²⁴

23. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

24. Per tal de resoldre l'espai central de la plaça, l'Ajuntament va encarregar l'execució d'una *fontana* a l'arquitecte Josep Maria Jujol l'any 1928, vegeu: «La fuente monumental de la Plaza de España» (1929), *La Vanguardia* (Barcelona) (21 abril); «La fuente monumental de la Plaza de España» (1929), *Diario Oficial de la Exposición*, núm. 1 (Barcelona) (maig), p. 2; «La plaza de España» (1929), *El Imám*, (Barcelona) (octubre); J. M. JUJOL (1974), «Jujol, un artista completo», a *L'Arquitectura de J. Mª Jujol*, Barcelona, Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, p. 108-110; P. CASAJOANA SALVI

LA URBANITZACIÓ DE LA PLAÇA D'ESPANYA DE BARCELONA
ENTRE ELS ANYS 1920 I 1926 (PROJECTES I PLÀNOLS)

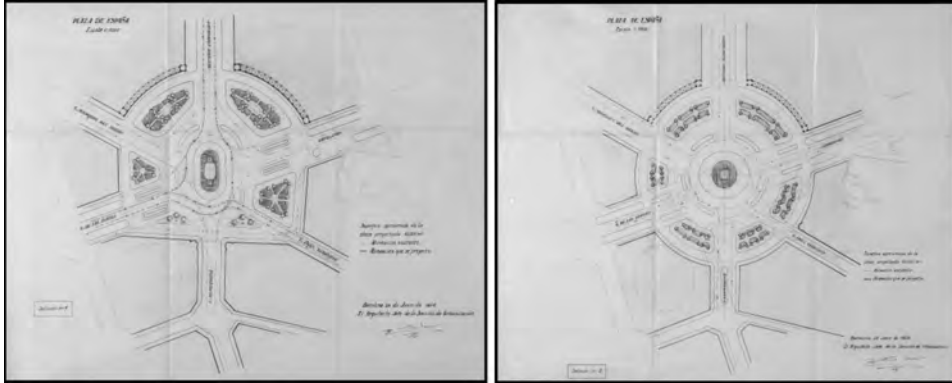

FIGURA 4. Antoni Darder: avantprojecte de noves alineacions de la plaça d'Espanya de 1924. Plànols-croquis de la solucions 1 i 2. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

Si bé el trànsit rodat d'ambdós plànols resultava d'un sistema giravoltat, és dissemblant pel que fa a la silueta. Així, doncs, el plànol número 1, de forma semicircular amb jardineria central el·líptica, donava preferència a les vies de major trànsit: carrers de les Cortes, de la Creu Coberta i de la Gran Avinguda (passeig de la Reina Maria Cristina). Per tant, la uniformitat de la plaça provenia del tancament circular del seu costat més septentrional, ja que aquest homogeneïtzava amb la convexitat dels dos palaus de l'entrada (corresponents al de Comunicacions i Transports i al de Pedagogia, Higiene i Institucions Socials o del Vestit). El plànol núm. 2 era de forma circular amb les jardineres sinuoses d'un radi inferior al de l'hemicicle, per la qual cosa s'exhortava l'eix visual de l'avinguda principal.

Dels dos plànols, el segon es va prendre:

1º. Por ser una solución más espontánea y natural dado el sistema de cruce radial de las calles y que dentro de una mayor simplicidad de concepción permite una mejor regularidad en la organización de las alineaciones.

2º. Porque la vía principal que atraviesa la plaza, o sea la calle de Cortes, la corta con mayor regularidad que en la solución nº 1. La citada calle de Cortes divide la

(1986), *La fontana de la plaza de España: Josep Mª Jujol*, vol. I-III, tesi doctoral inèdita dirigida per Oriol Bohigas, Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya i Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona; J. M. JUJOL (1988-1989), «La fuente de la Plaza de España. Memoria del Concurso», *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme* (Barcelona), núm. 179-180, p. 188-192.

plaza en dos zonas muy desiguales lo que obliga a forzar la solución del centro de dicha plaza a fin de componer las superficies de arroyo resultantes y no perder las características de dicho centro como punto de visualidad desde las calles afluyentes.

3º. Por estimar que la solución circular o casi circular permite en nuestro caso un mejor enlace de la plaza con las calles de Cortes y de la Cruz Cubierta.

4º. Porque aún reconociendo que la mayor parte de los tratadistas de urbanización no recomiendan en general las plazas de forma circular y con un sistema radial de vías afluyentes, no expone sin embargo ninguna razón fundamental para percibir dicha disposición y los varios defectos que la misma señalen se hallan muy atenuados en nuestro caso particular, pues por una parte la recepción de perspectivas semejantes desde el centro de la plaza no tiene lugar por ser pocas las calles afluyentes y muy distintas entre sí por su aspecto y dimensiones. En lo que respecta a las dificultades nacidas en la forma de los solares y de las alineaciones cóncavas de las fachadas, no existen propiamente en nuestro caso por ser muy extensos los paramentos de fachada que corresponden a la plaza y muy grande el radio de curvatura de la misma [...].²⁵

Aquest estudi va ser útil per definir el projecte de 1926 (figura 5) i per acabar, finalment, la urbanització de la plaça d'Espanya.

Comprende el estudio de nuevas alineaciones, el de sus rasantes y la organización del área de la plaza mediante la adecuada disposición de arroyos, aceras y burladeros, de acuerdo con el proyecto de distribución de tránsito, estudiado por la Sección de Ingeniería de la Exposición.

Las nuevas alineaciones proyectadas tienen por objeto, por una parte un aumento de la superficie vial hacia la parte opuesta a la Avenida Central o de entrada a la Exposición y con ello superar la distribución de su área en relación con las vías principales que cruzan la plaza. Además estas nuevas alineaciones procuran en lo posible regularizar el perímetro de dicha plaza, ordenándola con relación al eje de la citada Avenida que ha de constituir la entrada principal al Certamen y al Parque Municipal de Monjuich. Finalmente al proyectar las nuevas alineaciones se ha tenido en cuenta la conveniencia de limitar la zona de expropiación a las fincas más estrictamente necesarias, procurando eliminar de la misma todas aquellas que por su importancia podrían encarecer considerablemente el coste de dicha expropiación. Esta queda limitada a tres zonas que abarcan en conjunto 19 fincas con una extensión total de 6650,30 metros cuadrados. Resultan además dos solares hacia la parte de la calle de la Cruz Cubierta y por lo tanto frente la entrada principal a la Exposición, con capacidad suficiente para la construcción de hoteles o de edificios de carácter público [...] y un pequeño solar o parcela de fácil venta entre las calles de las Cortes

25. AMAB, Fons Institucional, Exposició de 1929, c. 47213.

LA URBANITZACIÓ DE LA PLAÇA D'ESPANYA DE BARCELONA
ENTRE ELS ANYS 1920 I 1926 (PROJECTES I PLÀNOLS)

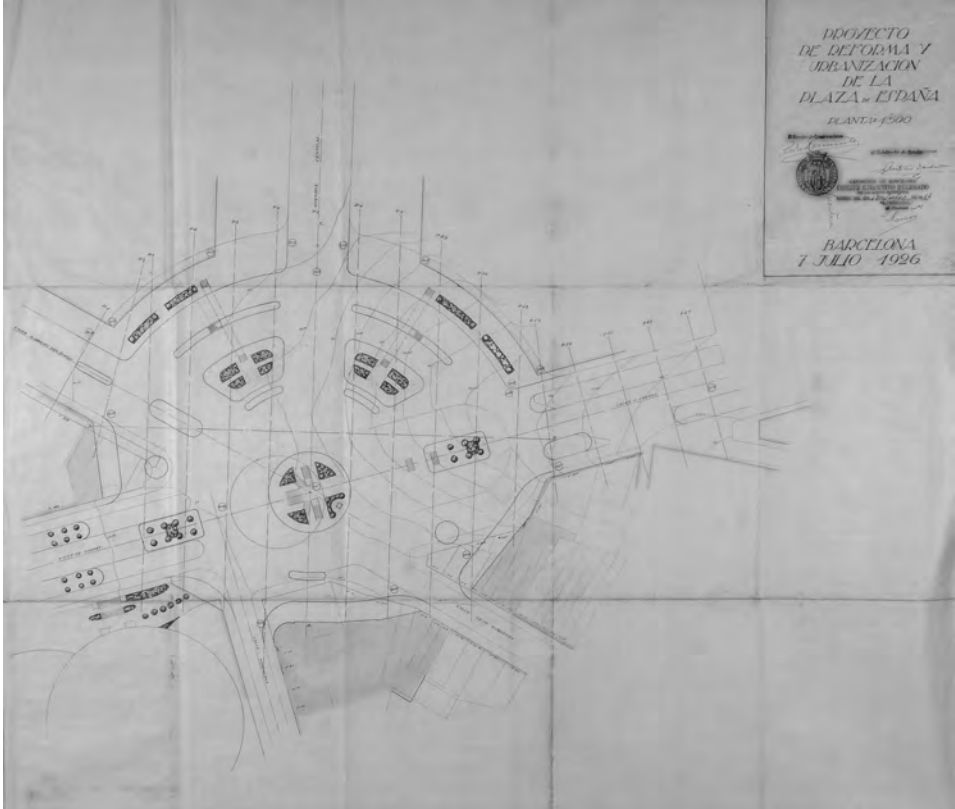

FIGURA 5. Antoni Darder: projecte de noves alineacions de la plaça d'España de 1926. Plànols-croquis. AMAB, Manteniment i serveis, Sèrie Q 130, c. 5.

y el Marqués de Duero. Dichos solares suman en conjunto una superficie de 4479 metros cuadrados.

En el estudio de las nuevas rasantes se ha procurado, en lo posible, mejorar la parte del hemiciclo, corrigiendo la excesiva pendiente que presenta hacia la Riera de Magoria y evitando el mal efecto que produce actualmente la convexidad del centro de dicho hemiciclo.

En la distribución y organización del tránsito del área de la plaza se ha tenido en cuenta [...] la posibilidad de establecer grupos de jardinerías en los burladeros que por sus dimensiones y situaciones lo permiten, así como la posible distribución de aparatos de iluminación y de grandes antenas o postes que podrán constituir elementos de la decoración provisional de la Plaza durante la época de la Exposición [...].²⁶

26. AMAB. Manteniment i serveis, Sèrie Q 130, c. 5.

Tot i que el projecte d'urbanització de la plaça d'Espanya s'havia enllestit l'any 1926, encara s'hi havia de resoldre tant l'entrada principal de l'exposició com la font central.

CONCLUSIONS

La història urbanística de la plaça d'Espanya va començar l'any 1859 a partir del projecte fraccionari d'Ildefons Cerdà. Posteriorment, el 1894, l'arquitecte Josep Amargós va redactar l'avantprojecte d'urbanització rural de Montjuïc. No obstant això, la primera gran transformació de la plaça es va produir arran de l'Exposició de les Indústries Elèctriques i les seves Aplicacions i General Espanyola de 1913.

Així, doncs, el 1915 Josep Puig i Cadafalch, afavorit per la nova situació jurídica del sòl del parc, va presentar una proposta d'ordenació global de la muntanya, l'espai de la qual quedava vertebrat per un seguit d'eixos viaris que servien com a pla d'ordenació dels diferents pavellons del certamen. A més, va preveure la connexió de la Gran Via i el muntijol mitjançant una plaça circular porticada. En aquest sentit, va ser el primer a dissenyar l'accés de la vessant nord de la muntanya i del seu avantprojecte van derivar les actuacions que s'hi succeïren.

Poc després, Josep Amargós va realitzar una altra traça per urbanitzar-la. Aquesta va ser desestimada a acceptió de l'avantprojecte de Puig i Cadafalch i Guillem Busquets datat als volts de 1917, on es plantejava una plaça semicircular amb sis illetes enjardinades per repartir el trànsit.

La Junta de l'Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques va encarregar, a Ferran Romeu, l'avantprojecte de reforma i millora de la plaça d'Espanya l'estiu de 1920. No se sap amb certesa l'any del seva finalització, i potser va ser el gener de 1922, tal com s'evidencia a través del plànol.

El setembre de 1923, amb l'objectiu de reduir la zona d'expropiació i evitar l'encariment de l'avantprojecte primigeni, es va encarregar, a l'arquitecte Antoni Darder, l'execució d'un nou planejament urbanístic (solucions A i B). Un any després, aquest va portar a terme un altre esbós (solució C) per tal de fixar les dimensions màximes de reductibilitat de la plaça en relació amb l'estudi de Romeu, d'una banda, i els plànols de 1923, de l'altra.

Totes aquestes traces van servir per fixar els fonaments d'un altre avantprojecte de noves alineacions, que va ser redactat pel mateix Darder el juny de 1924 (solucions 1 i 2). D'aquestes dues solucions, va optar per la segona per

tal d'executar el projecte definitiu de 1926, ja que permetia una millor connexió entre les vies que conformaven el sistema radial de trànsit rodat (concretament entre l'avinguda de les Corts Catalanes i la carretera de la Creu Coberta), a la vegada que donava continuïtat al pla Cerdà —tal com s'hi preveia en la memòria de l'avantprojecte de reforma i millora suara citat. Aquest sistema estava determinat per l'espai circular de la plaça i pels dos palaus situats a banda i banda de la Gran Avinguda (avinguda de la Reina Maria Cristina).

A partir d'aleshores, la plaça d'Espanya apareixia en la seva disposició i forma definitiva (semblant a l'alineació que va fer Ferran Romeu) i, des d'ençà, aquesta ha esdevingut un centre expositiu i neural de la vida socioeconòmica de Barcelona, i ha suplantant, així, el paper que la plaça de les Glòries Catalanes havia tingut en el projecte de l'Eixample d'Ildefons Cerdà.

AGRAÏMENTS

Per acabar, només em resta agrair l'ajut i el suport rebut d'Horacio Capel Saéz, Miquel Àngel Fumanal Pagès, Maria Eugènia Lanza i Carme Grandas Sagarra. També he de donar les gràcies a Mònica Briones Caro, per la seva col·laboració entusiasta a l'hora de rellegir aquest article.

BIBLIOGRAFIA

- AMARGÓS, J. (1898a). «Urbanización de la montaña de Montjuich de Barcelona». *Arquitectura y Construcción* [Barcelona], núm. 21 (8 gener).
- (1898b). «Urbanización de la montaña de Montjuich de Barcelona». *Arquitectura y Construcción* [Barcelona], núm. 22 (23 gener).
- CASAJOANA SALVI, P. (1986). *La fontana de la plaza de España: Josep Mª Jujol*. Vol. I-III. Tesi doctoral inèdita dirigida per Oriol Bohigas. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona.
- CIRICI, A. (1979). «Les Arts en l'Exposició del 29». *Serra d'Or* [Barcelona] (abril), p. 50.
- CÍSTERE DOMINGO, M. C. (1974). *La Exposición Internacional de Barcelona de 1929*. Tesi doctoral inèdita dirigida per Emilio Giralt. Barcelona: Universitat de Barcelona.

- «Dictamen del comitè d'estudis per al projecte de la Segona Exposició [...]» (1909). *Arquitectura y Construcción* [Barcelona] (10 octubre).
- DURAN I SANPERE, A. (1972). «La formació d'una gran ciutat». A: *Barcelona i la seva història*. Vol. I. Barcelona: Curial.
- DURAN I VENTOSA, LL. (1929). «Perquè l'Exposició s'ha fet a Montjuïc». *D'Ací i D'allà* [Barcelona], p. 306-312.
- GALEARA, M.; ROCA, F.; TARRAGÓ, S. (1982). *Atles de Barcelona*. Barcelona: Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.
- GRANDAS SAGARRA, M. C. (1986). *Problemática urbanística y arquitectónica en torno a la exposición internacional de Barcelona de 1929*. Tesi doctoral inèdita dirigida per Santiago Alcolea Gil. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- (1987). «Los proyectos urbanísticos para la plaza de España». *D'Art* [Barcelona: Universitat de Barcelona], núm. 13.
- (1988). *L'Exposició Internacional de Barcelona de 1929*. Barcelona: Els Llibres de la Frontera.
- HERNÁNDEZ-CROS, J. E. (1979). «La segunda Exposición Universal de Barcelona: cinco flash-backs». *Cau* [Barcelona], núm. 57 (juny).
- HERNÁNDEZ-CROS, J. E.; USANDIZAGA, M. (1980). «L'Exposició de Muntanya perduda. Precisions sobre la urbanització de Montjuïc: 1959-1929». *Grans Temes de L'Avenç* [Barcelona], núm. 3.
- JUJOL, J. M. (1974). «Jujol, un artista completo». A: *L'Arquitectura de J. Mª Jujol*. Barcelona: Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares, p. 108-110.
- (1988-1989). «La fuente de la Plaza de España. Memoria del Concurso». *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme* [Barcelona], núm. 179-180, p. 188-192.
- JULIÁN, I. (1988). *L'urbanisme a Barcelona entre dues exposicions (1888-1929)*. Barcelona: Els Llibres de la Frontera.
- «La fuente monumental de la Plaza de España» (1929). *Diario Oficial de la Exposición*, núm. 1 [Barcelona] (maig).
- «La fuente monumental de la Plaza de España» (1929). *La Vanguardia* [Barcelona] (abril).
- «La plaza de España» (1929). *El Imám* [Barcelona] (octubre).

- MIRALLES, F. (1983). *L'època de les avantguardes, 1917-1970. A: Història de l'art català*. Vol. VIII. Barcelona: Edicions 62.
- PUIG I CADAFALCH, J. (1905). «A votar per l'Exposició Universal». *La Veu de Catalunya* [Barcelona] (1 novembre).
- R. (1922). «El projecte de reforma de l'actual plaça d'Espanya de l'arquitecte Romeu». *D'Ací i D'Allà* [Barcelona], núm. 53 (maig).
- ROCA I BLANCH, E. (1996). *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- SOLÀ-MORALES, I. (1985). «L'Exposició Internacional de Barcelona: 1914-1929». A: *Arquitectura i Ciutat*. Barcelona: Fira de Barcelona.
- TORRES I CAPELL, M.; LLOBET I BACH, J.; PUIG I CASTELLS, J. (1985). *Inicis de la urbanística municipal de Barcelona*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Corporació Metropolitana de Barcelona.